

ટ્રેક નં. ૧૫ : પારિણામિકભાવ વિષે

* પંચમભાવ પારિણામિકભાવ ધ્રુવ છે કે અનિત્ય ? બહુ અઘરુ છે. તેને હમણા ચપટીમાં સરળ કરીને સમજાવશે ભાવિના ગણધર વર્તમાન પૂજ્ય બેનશ્રી ચંપાબેન.

* માંગલિક :

* ભક્તિ : આત્મા છે તે નિત્ય છે, છે કર્તા નિજ કર્મ, (૨)

છે ભોક્તા વળી મોક્ષ છે, છે ભોક્તા વળી મોક્ષ છે, (૨)

મોક્ષ ઉપાય સુધર્મ રે, આત્મા ઇં, આત્મા ઇં, (૬)

* પ્રશ્ન : પારિણામિકભાવકી પરિભાષા દેતે હુએ ખતાયા હૈ કિ સર્વ ભેદ જિસમેં ગર્ભિત હૈ એસા ચૈતન્ય પારિણામિકભાવ. યહાં ભેદકા અર્થ ગુણ લેના યા પર્યાય ?

● ઉત્તર : ભેદ જિસમેં ગર્ભિત હો જાતે હૈ. ગર્ભિત એટલે લક્ષમેં નહીં આતા હૈ. ગુણ ઓર પર્યાય દોનોં આ જાતા હૈ પારિણામિકભાવમેં. પણ પર્યાય ઈસકો લક્ષમેં નહીં લેતે. સામાન્યકો જો દૃષ્ટિમેં હૈ વો પારિણામિકભાવ. ગુણ, પર્યાય એકે લક્ષમેં નહીં હૈ. ‘સામાન્ય’ ગ્રહણ કરતે હૈ. ગૌણ હો જાતા હૈ ઈસમેં સબ. પારિણામિકભાવ પ્રગટ પર્યાય નહીં હૈ. એ પ્રગટ પર્યાય નહીં હૈ જિસમેં. આ જાતા હૈ દ્રવ્યકા સ્વરૂપ આ જાતા હૈ, ગુણ પર્યાય સબ આ જાતા હૈ. મોક્ષમાર્ગ પ્રકાશકમેં પારિણામિકભાવ અનાદિ અનંત પારિણામિકભાવ જો વસ્તુકા સ્વરૂપ હૈ જિસમેં સબ સમા જાતા હૈ. ઈસમેં પ્રગટ પર્યાય નહીં હૈ. ઈસમેં દ્રવ્યકા જો સામાન્ય સ્વરૂપ હૈ ઉસમેં ગુણ, પર્યાય સબ ભેદ ઈસમેં અનંત ભાવ ગર્ભિત હો જાતા હૈ.

❁ બહેનશ્રી : આત્માના દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય—કારણ, કાર્ય બેય આવ્યું. કારણ, કાર્ય બેય આવ્યું. પર્યાય પ્રગટ છે. દ્રવ્યમાં કારણ, કાર્ય બધું આવી ગયું. ઉદયભાવ અને ઉપશમભાવ, ક્ષયોપશમ ભાવ બધા. બધાથી જુદો પારિણામિકભાવ. અગોચર તરીકે કોણ જણાય?

પારિણામિકભાવ બધાથી અગોચર, બધાથી ન્યારો છે, બધાને જાણે. પારિણામિકભાવ બધાથી ન્યારો, બધાથી અગોચર પોતે પોતાનું સ્વરૂપ ટકાવનારો, એની સંધિ કરવી પોતાની શક્તિથી અનેકાન્ત વસ્તુ એને ગ્રહણ કરવું જોઈએ. એ રીતે મુખ્ય કરવા જેવું છે. એમાં પર્યાય બાકી રહી જાય છે. એ ગૌણ કરવા જેવું છે. અભેદમાં જે માંગો બધું એકનું એક. એનો મેળ કરવો. પારિણામિકભાવ એ ક્ષાયિકભાવમાં આવતો નથી. એક નૈગમ લ્યો તો વર્તમાન નૈગમનય, ભાવિ નૈગમનય, ભૂત નૈગમનય, કેટલા નૈગમનય? અસ્તિત્વ તો પોતાનું છે ને ?

* પ્રશ્ન : ધર્મીકો ક્યા કરના?

● ઉત્તર : ભેદજ્ઞાન કરના, મહિમા કરના, જ્ઞાયકમં સબ ભરપૂર પડા હૈ. ઉસકો પહિચાનના. બાહરમં કુછ નહીં. ભીતરમં સબ કુછ હૈ. જ્ઞાયક અનંત ગુણસે ભરપૂર હૈ. અનંત અનંત ખજાના, અનંત શક્તિઓ જ્ઞાયકમં, ઉસકે ઉપર દૃષ્ટિ કરની, જ્ઞાન કરના, ઉસકી લીનતા કરના વો હી કરના, ભેદજ્ઞાન કરના હૈ, તો વો હી જીવનકા કર્તવ્ય હૈ, શાસ્ત્ર અભ્યાસ, તત્ત્વવિચાર યે સબ કરકે અપને આત્માકો પહિચાન, ધ્યેય વો રખના, વો હી કરના. આચાર્ય-દેવ ઓર ગુરુદેવને બહોત ઉપકાર ક્રિયા હૈ. સબ શાસ્ત્રકા રહસ્ય ખોલ દિયા હૈ. ગુરુદેવે પારિણામિકભાવ સબકા રહસ્ય ગુરુદેવને બતાયા. અનાદિ અનંત આત્મા પારિણામિકભાવ સ્વરૂપ હૈ. ઈસમં જ્ઞાયકતા ભરી હૈ. જ્ઞાયકતા પારિણામિકભાવસે ભરપૂર હૈ. અનાદિ અનંત એક સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્મા-પારિણામિકભાવ સ્વરૂપ વો હી લક્ષમં લેને યોગ. વો પૂજનીય ઓર મહિમા યોગ્ય હૈ. જિસને આત્મા કે સ્વરૂપકો પ્રગટ ક્રિયા વો દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્ર ભી પૂજનીય હૈ. વો શુભ ભાવમં દેવ, ગુરુ, શાસ્ત્રકી મહિમા આતી હૈ. એક તરફ જ્ઞાયક ભગવાન પરમ પારિણામિકભાવ સ્વરૂપ પૂજનીય છે ઉસકો પહિચાન.

* પ્રશ્ન : કારણશુદ્ધપર્યાય સિદ્ધ ભગવાનમાં છે એ જ ?

● ઉત્તર : કારણશુદ્ધપર્યાય જુદી, સિદ્ધ ભગવાનમાં જે ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ થાય છે ઈ તો દરેક ગુણના કાર્ય આવે છે. કારણ શુદ્ધ પર્યાય તો અનાદિ અનંત છે. ઈ તો પારિણામિકભાવરૂપે શુદ્ધ છે. ઈ જુદી. આ તો સિદ્ધ. ભગવાનમાં તો ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ થયા કરે છે. દરેક દ્રવ્યમાં ઉત્પાદ, વ્યય, ધ્રુવ થાય છે. પરમાણુમાં પણ થાય છે અને સિદ્ધમાં પણ થાય છે. કારણશુદ્ધપર્યાય, ઈ જુદી.

* પ્રશ્ન : દ્રવ્યની જેમ જુદી છે ?

● ઉત્તર : દ્રવ્યમાં અનંત જ્ઞાન આદિ, અનંત ત્રિકાળ છે ઈ જુદી.

* પ્રશ્ન : ધ્રુવની જેમ છે ?

● ઉત્તર : ધ્રુવની જેમ છે અનાદિ અનંત. ઈ જુદું છે.

* પ્રશ્ન : ઉત્પાદ, વ્યય એને લાગુ નો પડે ?

● ઉત્તર : ઈ નહીં. ઈ તો અનાદિ અનંત ધ્રુવ છે. આ તો સિદ્ધ ભગવાન પોતે શુદ્ધરૂપે પરિણમી ગયા. કેવળજ્ઞાનની પર્યાય પરિણમ્યા જ કરે. આનંદની પર્યાય કાર્ય લાવે, દરેક ગુણની પર્યાય. એમાં અનંતગુણ છે. એમાં અનંત ગુણની પર્યાય કાર્ય લાવ્યા કરે. એનામાં એવી ક્રિયા થયા જ કરે છે. સિદ્ધ ભગવાનની.

* પ્રશ્ન : (પ્રશ્ન સમજાતો નથી) કારણશુદ્ધપર્યાય એ પર્યાય હૈ ?

● ઉત્તર : પર્યાય હૈ.

* પ્રશ્ન : તો એ પર્યાય. અનાદિ અનંત પારિણામિકભાવ હૈ ?

ઉત્તર : કારણશુદ્ધપર્યાય દ્રવ્યમેં હૈ. એક અંશ નહીં. કારણ-શુદ્ધપર્યાય પારિણામિકભાવ હૈ, વો પર્યાયમેં હૈ. પર વો અનાદિ અનંત હૈ. એક અંશકો ગ્રહણ. એક અંશ હૈ. પર દૃષ્ટિ તો અખંડ ઉપર જાતી હૈ. એક અંશ ઉપર દૃષ્ટિ નહીં જાતી હૈ કારણશુદ્ધપર્યાય, એટલે પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં કરતે. જિસકે પ્રગટ હોય એક અંશ ઉપર દૃષ્ટિ નહીં કરતે. કારણશુદ્ધપર્યાય અખંડકો ગ્રહણ કરતી હૈ. વો

તો જાનનેમં આતે હૈ કિ યે કારણશુદ્ધપર્યાય હૈ. વો તો જાન લેના યાહિયે એક આત્મામં, દ્રવ્ય શુદ્ધ, ગુણ શુદ્ધ ઓર પર્યાય શુદ્ધ હૈ. અખંડ દ્રવ્ય. કારણપર્યાય ભી શુદ્ધ હૈ ઉસકો જાન લેના. પર દૃષ્ટિ એક પર્યાય એક અંશ ઉપર નહીં દેના. દૃષ્ટિ તો અંશી ઉપર દેના વો મુક્તિકા માર્ગ હૈ. વો દ્રવ્યદૃષ્ટિ હૈ ઉસકો જાન લેના કિ કારણશુદ્ધ-પર્યાય શુદ્ધ. અખંડ દ્રવ્ય શુદ્ધ હૈ. પારિણામિકભાવકી પરિણતિ અનાદિ અનંત ચલી આતી હૈ એસા જાન લેના પર દૃષ્ટિ તો અંશી પર, એક અખંડ દ્રવ્ય ઉપર, એક નિરપેક્ષ ઈસમં કોઈ અપેક્ષા નહીં હૈ.

* પ્રશ્ન : ઉત્પાદ વ્યય ?

● ઉત્તર : ઉત્પાદ, વ્યય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં હૈ.

* પ્રશ્ન : ઉત્પાદ વ્યય રહિત ?

● ઉત્તર : ઉત્પાદ વ્યય રહિત હૈ, પણ અંશ ઉપર દૃષ્ટિ નહીં. એક ધ્રુવકા અંશ ઉપર દૃષ્ટિ નહીં. અખંડ ઉપર દૃષ્ટિ. દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ દેના, પર્યાયકો ગ્રહણ કરતે હૈ ઉસ પર દૃષ્ટિ નહીં દેના. અખંડ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ દેના, ધ્રુવકો દ્રવ્ય ભી કહેતે હૈ. ધ્રુવકો પર્યાય ભી કહેતે હૈ. પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં દેના. અખંડ ઉપર દેના. દ્રવ્ય ઉપર દેના.

* પ્રશ્ન : દ્રવ્ય પર દૃષ્ટિ દેના?

● ઉત્તર : એક દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ-કારણશુદ્ધપર્યાય ઉપર-પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં અખંડ ઉપર દૃષ્ટિ. ક્ષયોપશમભાવ, ક્ષાયિકભાવ ઉપશમભાવ. વો સબ સાધક ભાવ હૈ. ક્ષાયિક જ્ઞાન પૂર્ણ હો ગયા તો પણ દૃષ્ટિ તો એક દ્રવ્ય ઉપર દેના. સબકા જ્ઞાન કરના. ભેદજ્ઞાનકી પરિણતિ એક દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ દેનેસે હોતી હૈ. વો સબકા જ્ઞાન કરતી હૈ. ક્ષયોપશમ હૈ ઉસ પર ક્ષયોપશમકી પર્યાય જ્ઞાન ક્ષયોપશમ હૈ. ઉસકા ક્ષયોપશમ હૈ પણ દૃષ્ટિ તો અનાદિ અનંત ઉપર. જ્ઞાન જો હૈ ઉસકો જ્ઞાન જો અનાદિ અનંત સ્વરૂપમં સ્થિત હૈ વો જ્ઞાયકકો ગ્રહણ કરના. વો સબ સાપેક્ષ. અપેક્ષા જિસમં લાગુ પડે

વો ઉપર દૃષ્ટિ નહીં. વિભાવ પરિણતિ પર તો ભેદજ્ઞાનની હી દૃષ્ટિ દેતા હી નહીં. તો યે સબ સાપેક્ષ પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં દેતા. અધૂરી પર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં દેતા. અંશ ઉપર દૃષ્ટિ નહીં દેતા, કારણશુદ્ધપર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ નહીં દેતા, દૃષ્ટિ એક અખંડ ઉપર દેતા હૈ.

* પ્રશ્ન : કારણશુદ્ધપર્યાય એટલે શું ? કાર્ય પર્યાય એટલે શું ?

ઉત્તર : કારણશુદ્ધપર્યાય તો અનાદિ અનંત હૈ. પારિણામિક-ભાવ અનાદિ અનંત હૈ. વૈસે કારણપર્યાય ભી અનાદિ અનંત હૈ. જૈસે દ્રવ્ય શુદ્ધ હૈ, ગુણ શુદ્ધ હૈ. વૈસે પર્યાય ભી અનાદિ અનંત પારિણામિકભાવ હી. વો પર્યાય હૈ. હૈ અનાદિ અનંત હૈ. વો કાર્ય પર્યાય તો પ્રગટ હોતી હૈ. પારિણામિકભાવ ઉપર દૃષ્ટિ કરનેસે કાર્ય પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ. અખંડ દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ કરનેસે કાર્ય પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ. એકલી કારણશુદ્ધપર્યાય ઉપર દૃષ્ટિ કરનેસે હોતી હૈ એસા નહીં. ઈસમેં કારણપર્યાય આ જાતી હૈ. દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ કરનેસે કારણપર્યાય ઈસમેં આ જાતી હૈ. ઉદય ઉપર જો દૃષ્ટિ કરતે હૈ ઉસમેં પારિણામિકભાવ, જ્ઞાયક ભાવ, કારણશુદ્ધપર્યાય સબ ઈસમેં આ જાતા હૈ જો જ્ઞાયકકો ગ્રહણ કરતે હૈ ઉસકો. ઉસમેં સે કારણપર્યાય હોતી હૈ. ઈસલિયે કારણશુદ્ધપર્યાય. ઔર કાર્યશુદ્ધપર્યાય. કારણ-પર્યાય અનાદિ અનંત હૈ. કારણશુદ્ધપર્યાય અનાદિ અનંત હૈ ઈ દ્રવ્યકા તો એસા સ્વભાવ હૈ ઉસકે ઉપર દૃષ્ટિ કરનેસે કાર્ય-રત્નત્રય પ્રગટ હોતા હૈ એટલે પૂર્ણ પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ. એકલા અંશ ઉપર નહીં, આખા દ્રવ્ય ઉપર દૃષ્ટિ કરનેસે કાર્ય શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ હોતી હૈ.

* પ્રશ્ન : પર્યાય છે તે પારિણામિકભાવમાંથી નીકળે છે ને એમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. જેમ કેષુલ હોય ને દવાની ખાલી કેષુલમાં કાંઈ ન હોય, કેષુલ નીકળે ત્યારે ભરેલી કેષુલ એમ કહેવાય એમ જે વર્તમાન, વર્તમાન પરિણતિ નીકળે છે એ એમાં પાછી સમાઈ જાય છે. નીકળતી વખતે અને પાછી જતી વખતે ખાલી ખાલી

હોય, એટલે પારિણામિકભાવને તકલીફ પડતી નથી ?

● ઉત્તર : તકલીફ તો કોઈને નથી પડતી. ઈ તો ભરેલું તત્ત્વ છે, ઈ કાંઈ ખાલી કેપ્સ્યૂલ નથી.

* પ્રશ્ન : પર્યાય છે ને ઈ નીકળે એમ પર્યાય પાછી દાખલ થઈ જાય ?

● ઉત્તર : પર્યાયનો સમૂહ ખાલી કેપ્સ્યૂલમાં દવા ભરી હોય બહાર નીકળે અને ઈ જ દવા અંદર પેસી જાય એમ હોય (નહી).

* પ્રશ્ન : અભ્યાસ છે એ કારણે એને રાગ જોય થાય છે. રાગ-દ્વેષ થાય છે એનું કારણ કે બહાર સંયોગમાં લાગેલી પર્યાય તો કોરી જ છે. ફરી પાછી જાય ત્યારે ખાલી થઈને જાય. (એમ હોય?)

● ઉત્તર : શક્તિઓથી ભરેલો આત્મા છે ઈ એની અનંત શુદ્ધ પારિણામિકભાવે છે. ઈ ખાલી થાતો નથી. અને ભરાઈ જતો નથી. જેમ છે એમ છે. એની પર્યાયો પરિણામે છે.

* પ્રશ્ન : પરમ પારિણામિકભાવમાં ‘પારિણામિક’ શબ્દ તો પરિણામ સૂચક લાગે છે. પણ ધ્રુવ નિષ્ક્રિય સ્વભાવરૂપ જાણપણું જે છે એમાં પરિણામ એટલે શું? જાણપણામાં પરિણામ છે? પારિણામિકભાવ કથંચિત્ પારિણામિક કહો? કથંચિત્ કુટસ્થ છે? ધ્રુવભાવ ?

● ઉત્તર : હા. ધ્રુવભાવ કથંચિત્ પારિણામિક અને કથંચિત્ કુટસ્થ. એ અનાદિ અનંત છે. પારિણામિકભાવ એટલે પોતે સ્વભાવરૂપ પરિણામે છે. એમાં જે વિભાવની ક્રિયા, નિમિત્તથી ક્રિયા હોય ઈ પોતે પરિણામન નથી પણ પોતે નિષ્ક્રિય. પણ પરિણામને સૂચવે છે. નિષ્ક્રિય-પોતાનો સ્વભાવ ને સદૃશ્ય પરિણામને જે ટકાવી રાખે છે. પરિણામ છે પણ એવી જાતના પરિણામ નથી કે જે પરિણામ બીજાના આધારે કે બીજાથી પરિણામે એવા પરિણામ નથી. નિષ્ક્રિય પરિણામ છે. ઈ પરિણામ શબ્દ છે. પણ એ મૂળ સ્વભાવે

એને કોઈ અપેક્ષાએ એને નિષ્ક્રિય કહેવાય છે. નિષ્ક્રિય પરિણામ કહેવાય છે.

* પ્રશ્ન : ‘કૂટસ્થ’ શબ્દ એમાં કેમ લેવાયા છે આની સાથે ?

● ઉત્તર : કોઈ અપેક્ષાએ એને કૂટસ્થ કહેવાય છે. પરિણામી સ્વભાવ છે ઈ કાર્યને સૂચવે છે માટે નિષ્ક્રિયતા જે એક સરખું રહે છે. એવી નિષ્ક્રિયતા પણ એક દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે. સક્રિયતા અને નિષ્ક્રિયતા પણ એક દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે. સદૃશ્ય નિષ્ક્રિયરૂપે પરિણામ થાય એને કહેવાય નિષ્ક્રિય. પણ પરિણામ જે સક્રિયરૂપ પરિણામ થાય એ પરિણામ નહીં પણ નિષ્ક્રિય પરિણામ છે. જે પરમ પારિણામિકભાવ આવે છે ઈ તો પારિણામિક સ્વભાવરૂપે પારિણામિકભાવને સૂચવે છે પણ જે કૂટસ્થ કહેવાય છે એમાં કૂટસ્થમાં પરિણામની અપેક્ષા નથી રહેતી. કૂટસ્થમાં નિષ્ક્રિયતા— નિષ્ક્રિય પરિણામે છે. કૂટસ્થના પરિણામની અપેક્ષા નથી. પરમ- પારિણામિકભાવ પરિણામની અપેક્ષા આવે છે પણ ઈ સદૃશ્ય પરિણામન કહેવાય. એ સદૃશ્ય છે એક સરખું પોતે સ્વભાવરૂપે પરિણામે. એવો સદૃશ્ય પરિણામ. કૂટસ્થમાં પરિણામની અપેક્ષા નથી.

બોલો સદ્ગુરુદેવનો જય હો.

ભગવતી માતનો જય હો.

હેં અજેય વિધ્નોંકા હર્તા, હામોકાર યહ મંત્ર મહા,
સબ મંગલમેં પ્રથમ સુમંગલ, શ્રી જિનવરને એમ કહા,
સબ પાપોંકા હેં ક્ષયકારક, મંગલમેં સબસે પહલા
નમસ્કાર યા હામોકાર યહ મંત્ર જિનાગમમેં પહલા. (૨)